

POČECI NASELJA NA DEBELOM BRDU U SARAJEVU

Praistorijska, a zatim antička i srednjovjekovna aglomeracija koja se razvijala na potezu Soukbunar — Debelo brdo — Zlatište postala je već odavno neizbježan dio svakog šireg razmatranja o istoriji Sarajeva. Za to ima više razloga. Prvi i najvažniji je, svakako, taj da se radi o prvom otkrivenom arheološkom nalazištu na teritoriji grada i uz to dosad najvećem i najvažnijem. Drugi je razlog dugotrajnost kontinuiranog života tog naselja koji obuhvata više od dva milenija. Treći je — bogatstvo i raznovrsnost arheoloških nalaza iz različitih epoha i perioda otkrivenih u ostacima ovog naselja, koji pružaju mogućnost da se stvori dosta živa slika razvoja ove dugotrajne aglomeracije.

Nasuprot ovome, već odavno uočenom, značaju i mjestu koje naseobinskom kompleksu Soukbunar — Debelo brdo — Zlatište pripada u starijoj istoriji Sarajeva, stoji posve nedovoljna proučenost arheoloških nalaza iskopanih ili prikupljenih na ovim lokalitetima i — u zavisnosti od toga — još veći broj posve otvorenih, neriješenih ili samo djelimično riješenih pitanja iz istorije ovog naselja. U kojoj je mjeri taj materijal nedovoljno proučen i kakve sve mogućnosti u sebi krije, može se dobro ilustrovati čak i sa dva tri proizvoljno izabrana primjera. Tako je tek prije kraćeg vremena dio jedne keramičke posude, otkriven na Debelom brdu još 1895.¹ godine — identifikovan kao *mikenski*, što otvara potpuno nove poglede na mogućnost postojanja mikenskih uticaja i veoma duboko u unutrašnjosti zapadnog Balkana i, u isto vrijeme, pokazuje da je Debelo brdo još u bronzano doba moralo biti značajniji kulturni ili ekonomski (trgovački) centar². Ili, drugi primjer: analize i studije obavljene 1973. godine pokazale su da je ovo naselje, poslije Ljubljanskog barja, najbogatije nalazište eneolitskih kalupa za izlivanje bakrenog oružja i oruđa u Jugoslaviji, drugim riječima da je Debelo brdo u kasnom eneolitu moralo biti dosta važan metalurški centar.³ Dalje, i jedna posve površna analiza postojećeg fonda kera-

¹ F. Fiala, Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja (dalje: GZM) VIII, (1896), str. 106, sl. 45 i 46.

² »Oslobođenje« Sarajevo, 29. XII 1972.

³ B. Čović, Praistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini, Simpozij o istoriji rudarstva i metalurgije u BiH, Zenica 1973. (u štampi).

mičkih nalaza pokazala je da poznati primjerak Justinijanova novca ne označava završnu tačku u razvoju ovog naselja, odnosno da sa kasnom antikom ne prestaje život ove aglomeracije, već da se produžuje još izvjesno vrijeme po doseljenu Slavena — koliko, to tek treba istražiti. A ovakvih pitanja moglo bi se navesti još dosta.

Svakako, nije slučajno materijal naseobinskog kompleksa Souk-bunar — Debelo brdo — Zlatište ostao do danas nedovoljno proučen i iskorišten. Njegov prvi istraživač Franjo Fiala, umro je iznenada, početkom 1898. godine, pošto je uspio objaviti tek preliminarne izvještaje sa iskopavanja (iskopavanja su vršena 1889—1896)⁴, ali nije dospio da izradi cjelovitu studiju. S druge strane, poznato je da su kulturni slojevi ovog naselja, djelovanjem ljudskih i prirodnih faktora, bili gotovo posve ispreturani, tako da su stratigrafski podaci bili posve neupotrebljivi, pa je sve zaključke valjalo izvoditi na osnovu tipoloških i stilskih osobina objekata⁵. A upravo je za pretežan dio nalaza, a naročito za keramički materijal bronzanog i željeznog doba, dugo vremena nedostajalo pravih i potpunih analogija sa bližih, stratigrafski istraživanih nalazišta. To je i bio osnovni razlog što se i u kasnije objavljenim radovima, u kojim se o Debelom brdu govori, ističu uglavnom njegovo izuzetno dugo trajanje, određene posve uočljive kulturno-istorijske pojave, te ponavljaju manje ili više osnovni zaključci koje je u svojim prethodnim izvještajima iznio još Fiala.

Istraživanja izvršena na tlu Bosne i Hercegovine i Jugoslavije u poslijeratnom periodu stavila su nas u posve novu situaciju u pogledu mogućnosti revizije i valorizacije arheoloških nalaza sa lokaliteta ovakve vrste. Siguran stratigrafski oslonac u seriji dobro istraženih nalazišta raznih epoha i perioda, kao i opšti razvoj istraživanja, postepeno eliminišu nedostatak izvornih stratigrafskih podataka kad je u pitanju karakterističan i tipološki izdiferenciran materijal, kakav je slučaj sa Debelim brdom. To je već dalo prve rezultate, među kojim na prvom mjestu treba pomenuti definitivno uvrštavanje Debelog brda u grupu nalazišta vučedolske kulturne grupe južno od Save i Dunava. Time je u isto vrijeme definitivno određena, u kulturnom i hronološkom pogledu, jedna od najstarijih faza života ove aglomeracije⁶. Ali pitanje samog početka ovog naselja, njegovih prvih osnivača, još je ostalo otvoreno. Rješavanju tog pitanja posvećen je ovaj rad.

Još u svojim prvim izvještajima konstatovao je F. Fiala da praistorijski nalazi iz ovog naselja pripadaju pretežno bronzanom i željeznom dobu, ali da postoje i indicije o još starijem, neolitskom horizontu, čiji nalazi nisu ni naročito brojni, ni izraziti. Na misao da

⁴ Izvještaji su objavljeni u GZM I, II, VI, VII i VIII, te u *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegovina* Bd. I, IV i V. Materijal sa iskopavanja u 1896. objavio je djelimično V. Čurčić u GZM XX (1908).

⁵ To izričito navodi Fiala (GZM VI, 1894, str. 108).

⁶ up. A. Benac, Sarajevo kroz arheološke spomenike — Sarajevo od najstarijih vremena do danas, Muzej grada Sarajeva, 1954, str. 16; isti, Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu, Veselin Masleša, Sarajevo 1964, str. 139—140; B. Čović, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, GZM NS XX (1965), str. 73.

bi ovaj, nedovoljno dokumentovan, početni horizont Debelog brda, mogao stajati u nekoj hronološkoj i kulturnoj vezi s neolitskim naseljem u Butmiru, prvi je došao V. Čurčić, navodeći kao argument jedan interesantan glineni objekt o kojem će u ovom radu još biti riječi⁷. Njegovo mišljenje nije, međutim, bilo prihvaćeno. Ni Č. Truhelka (1914)⁸, ni V. Skarić (1926)⁹, ni drugi autori¹⁰ koji govore o Debelom brdu, pominjući sporadične neolitske nalaze s ovog lokaliteta, ne dovode tu fazu u vezu s Butmirom i butmirskom kulturnom grupom. U studiji o neolitu i eneolitu Bosne i Hercegovine, A. Benac je zauzeo i sasvim određen stav da na nasebinskom kompleksu Soukbunar — Debelo brdo — Zlatište »nema tragova života dok je postojalo neolitsko naselje u Butmiru. Tek nakon napuštanja Butmira dolazi do naseljavanja Debelog brda«¹¹. Po A. Bencu Debelo brdo spada u niz nalazišta na kojim su zabilježene neolitske retencije; te retencije su na našem nalazištu vrlo slabe, što je rezultat činjenice da su Debelo brdo »zaposjeli nosioci vučedolske kulture, koji su dovde prodrli u većem broju«¹².

No, ako na Debelom brdu ipak postoji stariji, predvučedolski horizont, sa karakteristikama kasnog neolita, on mora stajati u vezi s nekom određenom kasnoneolitskom populacijom, odnosno kulturnom grupom. Ako nije u pitanju butmirska kulturna grupa, koja onda druga grupa dolazi u obzir. Ili horizonta koji prethodi vučedolskom ipak nema? Za rješavanje ovih pitanja stoji nam na raspolaganju vrlo malo materijala, koji se dijeli u dvije grupe. Prvu čine kameni artefakti, a drugu nekoliko fragmenata keramičkih posuda i neki drugi keramički objekti.

Što se tiče prve grupe, o njenoj eventualnoj pripadnosti neolitskom horizontu već je skoro sve rečeno. Kako je istakao Benac, postoji serija nožića i strugalica od rožnjaka, jaspisa, kremenca, kalcedona, opsidijana i drugih vrsta tvrdog kamena koji pokazuju tipološke odlike neolitskog oruđa ove vrste, a po tipu su neolitske i tri male jezičaste sjekire od glačanog kamena.¹³ Vrhovi za strijele (uglavnom od istog materijala kao i nožići i strugalice) su, naprotiv, gotovo svi mlađih tipova, kakvi u našim klasičnim neolitskim nalazištima nedostaju, a dobro su dokumentovani u kulturnim slojevima i u grobovima naših nalazišta ranog bronzanog doba. Izuzetak čini jedna strelica sa trnom, koja potiče sa iskopavanja 1896.¹⁴ Ova činjenica (da je većina vrhova

⁷ V. Čurčić, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva, GZM XX (1908), str. 370 i d, T. I, sl. 2.

⁸ Č. Truhelka, Kulturne prilike u Bosni i Hercegovini... GZM XXV, 1914, str. 75.

⁹ V. Skarić, Sarajevo i njegova okolina..., Sarajevo 1937, str. 6.

¹⁰ up. A. Benac, Sarajevo kroz arheološke spomenike... str. 14 i dalje.

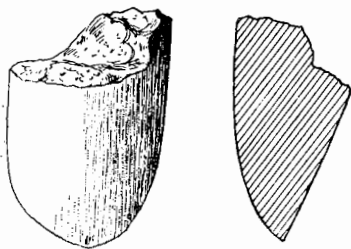
¹¹ A. Benac, Studije, str. 133.

¹² l. c. tr. 134.

¹³ A. Benac, Studije, str. 133.

¹⁴ A. Benac, l. c. — Potrebno je upozoriti da je još 2 primjerka kamenog oružja i oruđa sa Debelog brda (iskopavanje 1896.) objavio V. Čurčić u citiranom radu (GZM XX, 1908, str. 371, T. I). Tu je i objavljen primjerak vrha za strijelu od jaspisa, tipično neolitske forme, sa trnom (T. I, 1).

za strijele mlađih tipova) nagoni nas na izvjestan oprez i u pogledu datiranja pomenutih nožića i strugalica, pa i jezičastih sjekira; oni bi mogli pripadati starijem, neolitskom horizontu, ali nije isključeno da (bar jedan njihov dio) pripada vučedolskom, pa i nekom mlađem periodu u životu našeg naselja. Izuzetak bi činili već pomenuti, tipično neolitski vrh za strijelu i fragmenat jedne veće glačane sjekire, tzv. kalupastog tipa, izrađene od mekog i lakog kamena (magnezita). Po

Slika 1

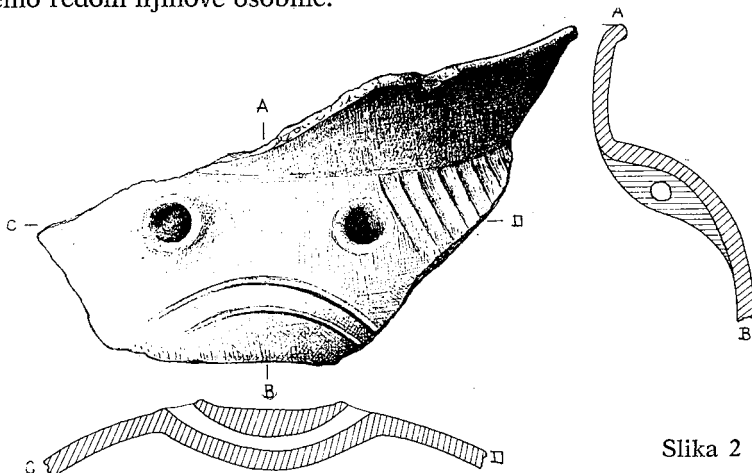
veličini, materijalu i profilaciji to je tipičan neolitski objekat (Sl. 1) kakav se često sreće u našim klasičnim neolitskim nalazištima, a gotovo potpuno nedostaje u inventaru tipičnih eneolitskih kultura, poznatih u Bosni i Hercegovini. Taj tip je posebno brojno zastupljen u Butmiru i u Lisičićima — tipnim naseljima mlađeg neolita u ovim krajevima.¹⁵ Identifikacija ovog objekta daje nešto više težine i pretpostavci da bi i jezičaste sjekire i bar jedan dio kremenih nožića i strugalica ipak bili dio kulturnog inventara starijeg, predvučedolskog horizonta na Debelom brdu.

Nisu mnogo brojniji ni keramički nalazi. Šta više, neki ornamen-tisani fragmenti za koje je A. Benac pretpostavljao da (po nekim ukrasnim motivima) odražavaju dodir s neolitskim periodom — pokazali su se, nakon najnovijih istraživanja u centralnoj Bosni, daleko mlađim.¹⁶ Neki primjerci grube keramike, koji bi mogli biti stariji od vučedolskog horizonta, takođe se (bar zasad) ne mogu uzeti u obzir, iz istih razloga koji važe za nožiće i strugalice od kamena — nisu dovoljno izraziti

¹⁵ A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. X, Sarajevo 1958, str. 37. (dalje: Benac, Lisičići) — Ovdje je potrebna još jedna napomena. U svom radu o pećini Hrustovači (GZM NS I, 1946, str. 14 i T. XVIII, 2 i 3) J. Korošec navodi da tom vučedolskom nalazištu pripadaju i 2 kamene sjekire kalupastog tipa, što citira i Benac (Studije, str. 138—139). Mora se ipak reći da od ta dva primjerka jedan (T. XVIII, 2) predstavlja nedovršen objekat, koji je prije trebalo da bude jezičasta, nego kalupasta sjekira. Drugi (T. XVIII, 3) je jedna mala sjekira-dlijeto koja, doduše, ima neke tipološke veze s neolitskim kalupastim sjekirama, ali se ne može, ni po profilaciji, ni po veličini, a ni po namjeni, ubrojiti u neolitske kalupaste sjekire koje su, prije svega, zemljoradnička oruđa (budaci, odnosno motike).

¹⁶ U pitanju su keramički objekti objavljeni od Fiale u GZM VI (1894), T. II, 13 i T. III, 17, te u WMBH I, S. 46, Fig. 14 i VMBH IV, S. 44, Fig. 43 i S. 50, Fig. 86; svi se ti objekti, i po oblicima, i po fakturi i po ornamentalnim motivima uklapaju u bogati repertoar keramike, tzv. srednjobosanske grupe kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba (up. B. Cović, GZM NS XX, str. 50 i d, T. X-XVI); što se tiče fragmenta posude ukrašene motivom šrafranog šahovskog polja u tzv. »Furchenstich« — tehnici, on je svakako stariji od ostalih, ali se i on, po fakturi keramike i po tehnici izvođenja ornamenta, u cjelini uklapa u grupu vučedolske keramike ovog nalazišta; motiv šahovskog polja vjerovatnije je tu naslijeđe iz kostalačke kulturne grupe nego iz neolita.

da bi se mogli posve pouzdano hronološki i kulturno odrediti. Ostaje, ipak, nekoliko keramičkih nalaza, pretežno već odavno objavljenih, na koje, međutim, nije obraćana dovoljna pažnja. Oni, nadam se, mogu baciti nešto više svjetla na pitanje osnivanja i najstarije faze naseobinskog kompleksa Soukbunar — Debelo brdo — Zlatište. Razmotrićemo redom njihove osobine.

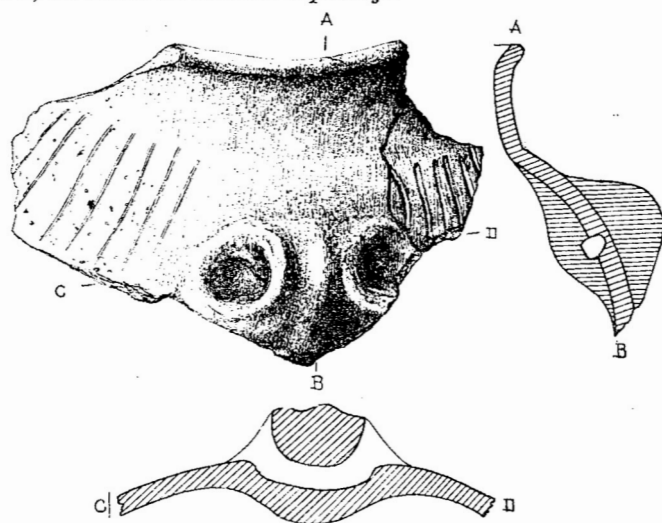
Slika 2

Prvi je fragment jedne zaobljene ili loptaste posude sa kraćim, ali jasno izdvojenim vratom. Sivkaste je površine, osrednje uglačane; u prelomu siv, dosta porozne strukture koja daje određenu lakoću. Od ukrasa ima 'kose kanelure na ramenu i dvostruku udubljenu liniju. Na ramenu je specifična »držka« koja je, očigledno, mogla služiti samo za provlačenje uzice za vješanje posude: sa izraženim rubovima i kanalom koji ide kroz zid posude; da bi se postigao potrebnii profil kanala, zid posude je na tom mjestu dobio jedno zadebljanje s unutrašnje strane. (Sl. 2) I oblik posude i ovaj posve specifični tip drške imaju punu analogiju u stratumu II nalazišta Zelena pećina iznad vrela Bune, koji pripada hvarsko-lisičićkoj kulturnoj grupi mlađeg neolita. U istom pravcu upućuje nas i faktura ovog fragmenta, kao i dvostruka udubljena lučna linija na ramenu — po svoj prilici dio jednog ornamentalnog motiva u obliku volute ili girlande. Najzad, ni snopovi paralelnih kanelura nisu nepoznata pojava u ornamentalnom sistemu Lisičića.¹⁷

U osnovi istom tipu posude pripada i drugi fragment — to je takođe zaobljeni ili loptasti oblik posude s kratkim vratom; u tehničkom smislu isti je i tip drške (Sl. 3). Širina drške je, međutim, reducirana, osim toga, na sredini drške pojavljuje se jedno vertikalno rebro, što je tendencija koja ukazuje na nešto mlađe doba, a to je slučaj i sa grubo urezanim vertikalnim ili kosim linijama na ramenu, koje možda zamjenjuju kanelure. Pa i neujednačena crvenkasto-smeđecrna površina i faktura (nešto veća primjesa kamenih zrnaca) takođe

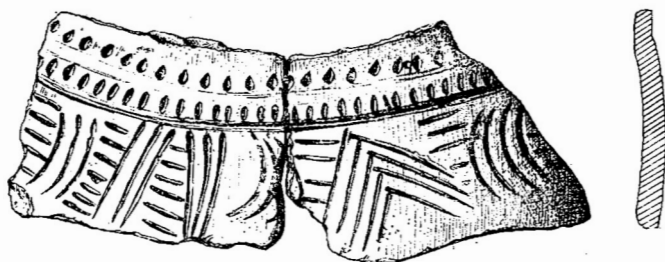
¹⁷ A. Benac, Zelena pećina, GZM NS XII (1957), str. 76, T. IV, 7; isti, Studije, str. 85 i Lisičići, str. 54, T. XVII, 1, 2, str. 53, T. XIII, 1 itd.

približavaju ovaj primjerak keramici ranog bronzanog doba (naročito nekim primjercima iz najstarijeg sloja naselja Velika gradina na vrelu Rame).¹⁸ Ipak, osnovna tipološka srodnost ovog sa prethodnim primjerkom (Sl. 2) ne može se dovesti u pitanje.

Slika 3

Treći fragment (tačnije, dva fragmenta iste posude) teško da bi se mogao s većom sigurnošću odrediti, da nije u pitanju isti ovaj kulturni kompleks. To je dio ramena i vrata veće posude, ukrašene žigosanim (ubadanim) i udubljenim motivima (Sl. 4). Površina je tamnosmeđa, veoma nagrižena (tako da je nemoguće utvrditi prvobitni stepen glačanja); u prelomu je iste boje, porozne strukture, gotovo bez vidljive primjese kamene prašine i male specifične težine (što je isto tako jedna od bitnih osobina pretežnog dijela lisičićke keramike). Na

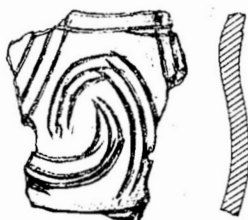

Slika 4

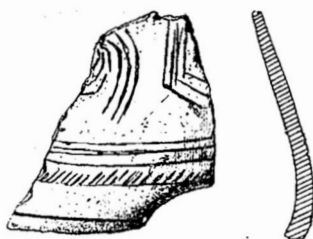
prelazu iz vrata u rame su dva niza udubljenja, izvedenih dosta nemarno, nekim instrumentom koji je ostavljao izdužene ili nepravilno-trougaoone otiske. Takvi (češće jednostruki, rjeđe dvostruki) nizovi uti-

¹⁸ B. Čović, Uvod u stratigrafiju, GZM NS XX (1965), str. 44—45, T. IV, 5. Ovdje vrijedi napomenuti da je upravo u najstarijem sloju naselja na vrelu Rame uočen određeni kontakt pojava kasnog eneolita, odnosno ranog bronzanog doba sa lisičićkom kulturom.

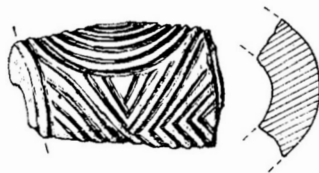
snutih udubljenja nisu rijetki u ornamentalnom sistemu Lisičića i hvarsko-lisičićke kulturne grupe u cjelini¹⁹. Ali taj element, sam za sebe, ne bi mogao biti odlučujući. Daleko je zanimljiviji ornamentalni friz na ramenu ove posude. Tu se izmjenjuju sljedeći motivi: a) motivi koji se sastoje od 3 ili 4 koncentrične lučne linije; b) snopovi izlomljenih linija (u obliku izvrnutog slova »V«); c) snopovi od po tri vertikalne (odnosno koso postavljene) linije; d) nepravilne trake šrafirane horizontalnim linijama; ove se trake u nekim slučajevima u sredini sužavaju, a prema krajevima šire — ili obratno, kao što se vidi na krajevima našeg fragmenta. Sve je to izvedeno površno, ležernim, moglo bi se reći i nemarnim potezima. U cjelini gledan, čitav friz ne bi mogao naći analogije u okviru ornamentike hvarsko-lisičićke

Slika 5

Slika 6

Slika 7

grupe. Određuju ga, međutim, pojedini motivi, naročito kada se analiziraju pobliže i kad se promatraju u okviru cjelokupnog razvoja stilskog izraza ove grupe. Hvarsko-lisičićka grupa preuzela je mnoge ukrasne elemente od starijih ili susjednih kultura i u njoj su se ti elementi dalje razvijali ili degenerisali. Jedan od takvih elemenata je i spirala. U okviru hvarsko-lisičićke grupe ona postoji, ali sa jako izraženom tendencijom ka degeneraciji, naročito u pravcu povezanih ili — još češće — samostalnih voluta. Primjerci lisičićke keramike na Sl. 5 i 6 (koje ovdje donosim radi komparacije) prikazuju nam veoma dobro takve samostalne volute (»spiralne kuke«), izvedene istom tehnikom i s istom onom nemarnošću koju možemo uočiti na našem fragmentu sa Debelog brda.²⁰ Odatle je potreban samo još jedan korak u uproštavanju i degeneraciji pa da se, umjesto voluta, dobiju jednostavne lučne linije kakve su izvedene na našem fragmentu (Sl. 4). Snopovi izlomljenih linija takođe postoje u repertoaru ornamentalnih motiva iz Lisičića — vidimo ih i na fragmentu na sl. 6.²¹ Snopovi od po 2 — 3 (nekad i više) vertikalnih ili kosih linija isto tako nisu rijetki u Lisičićima, ponekad se javljaju kao neka vrsta okvira oko drugih motiva, ponekad, u nizu, tvore cik-cak liniju na ra-

¹⁹ A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, GZM NS X (1955), T. VI, 7; T. VII, 1; isti, Lisičići, str. 51, T. IX, 1; T. XIV, 4.

²⁰ A. Benac, Lisičići, str. 53—54, T. X, 12; T. XVII, 4, 5.

²¹ Moguće je da se radi o uproštavanju trakastog cik-cak motiva (up. A. Benac, Lisičići, T. XVII, 6), ali je vjerovatnije da će i ovaj motiv biti još jedan od vidova krajnje degeneracije volute.

menu posude.²² Najzad, u ovom kontekstu svoje objašnjenje nalazi i motiv sa naše posude koji sam naveo pod »d«, opisujući ga kao trake šrafirane horizontalnim urezima. Mada ne naročito česte, šrafirane trake (tačnije rečeno šrafirane površine raznog oblika) čija je funkcija da popunjavaju prostor između drugih, prvenstveno spiraloidnih motiva, takođe postoje u okviru lisičićke ornamentike, bez sumnje kao nasljeđe iz ornamentalnog sistema danilske kulturne grupe, u kojoj su bogati spiralni motivi (ako je u pitanju tehnika urezivanja, odnosno udublji- vanja) po pravilu uokvireni šrafiranim trakama, čiji je cilj da se glatka površina spiralnog motiva što bolje istakne.²³ Na našem fragmentu i ovaj je element, razumije se, već toliko degenerisan da se jedva može i prepoznati, a o funkcionalnosti nema ni govora. Pa ipak, u kontekstu s ostalim motivima, njegova pojava može se razumjeti; u cjelini se radi o jednom primjerku keramike koji nam veoma zorno prikazuje krajnji produkt raspada čitavog jednog ornamentalnog sistema; pojedini motivi već su skoro sasvim prekinuli vezu sa svojim prototipskim uzorima, a kompozicija je već izgubila svaki smisao.

Ostaje još da se kaže nešto o keramičkom objektu na Sl. 7 koji je već Čurčić doveo u vezu s jednom drugom neolitskom kulturnom grupom — butmirskom. Nemoguće je tačno odrediti kakvom je predmetu pripadao ovaj fragment. U pitanju je dio nekog cilindričnog ili polucilindričnog objekta, sivosmeđe boje, u prelomu sivog, za izrazitom poroznom strukturom. Rađen je pažljivo, površina je glatka, rubovi pravilni, a udubljeni (tačnije rečeno plastični) ukras veoma precizno izveden. Čurčić ga označava kao keramičku perlu ili, možda, dršku. Prva pretpostavka teško da bi se mogla prihvatiti, jer perle takvog oblika nisu poznate u neolitskim kulturnim grupama koje dolaze u obzir za razmatranje. Ako bi se radilo o dršci, bila bi to drška posebnog tipa — gotovo cilindrična. Takve, gotovo cilindrične, dekorativne drške, »nalijepljene« na površinu posude, postoje u kulturnim grupama srednjeg i mlađeg neolita južne Italije, s kojim hvarsko-lisičićka grupa stoji u dosta bliskim vezama,²⁴ ali nisu poznate u samoj hvarsko-lisičićkoj, a pogotovu ne u butmirskoj grupi. Stoga se ni ta pretpostavka ne može smatrati naročito uvjerljivom, premda je ne možemo ni posve odbaciti. Najzad, moguće je da se radi o nekoj vrsti tzv. pintadere, objekta koji je služio za nanošenje (u ovom slučaju udubljenog, odnosno plastičnog) ukrasa na keramičke proizvode — što je takođe veoma hipotetično. Što se samog ukrasa na ovom objektu tiče, radi se (po svoj prilici) o kombinaciji plastične spirale i šrafiranog polja koje se interpolira između spiralnih motiva — kombinaciji veoma karakterističnoj za ornamentiku danilske kulturne grupe,²⁵ a poznatoj i u butmirskoj grupi.²⁶

²² up. A. Benac, Lisičići, T. XI, 4; T. XX, 3; T. XXIV, 5.

²³ up. J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitinju, Zagreb 1958—1959, str. 83, sl. 13, 14; (Prilozi, T. XXXIII i dalje); A. Benac, Lisičići, T. XIX, 5.

²⁴ up. npr. R. Peroni Archeologia della Puglia preistorica, p. 69, Fig. 1—3, 5, 6 itd.

²⁵ J. Korošec, o. c. Prilozi, T. XXXII, 5; T. XXXV, 2, T. XXXVIII, 7; T. XXXIX, 5 itd.

²⁶ F. Fiala — M. Hoernes, Die neolitische Station von Butmir, II, Wien 1896, Taf. VIII, 20; Taf. IX, 12, 16 itd.

Kao što se iz ove analize moglo vidjeti, prva tri objekta stoje međusobno u dosta bliskoj kulturnoj i hronološkoj vezi. Oni se mogu situirati u završnu fazu našeg mlađeg neolita, u kojoj je došlo do veoma izrazite ekspanzije nosilaca *lisičićke grupe* u južnu i centralnu Bosnu.²⁷ Izvjesne indicije govore bi za pretpostavku da je već početkom te faze prestao život u samom Butmiru, premda je butmirska kulturna grupa i dalje egzistirala u centralnoj Bosni (Obre II, faza III, Nebo?).²⁸ Ako dovedemo u vezu ove činjenice, doći ćemo do pretpostavke koju je u pogledu početka života na Debelom brdu učinio A. Benac: *njegovo osnivanje pada po svoj prilici u vrijeme kad naselje u Butmiru više nije postojalo. Ali, izgleda da sada možemo reći nešto više i o njegovim osnivačima: oni, po svemu sudeći, pripadaju istom onom talasu doseljenika iz južnih krajeva, iz doline Neretve, koji su i u Obrima II (kako izgleda nenasilno, mirnom penetracijom), presložili staro »butmirsko« stanovništvo. Što se samog vremena osnivanja tiče, ono će padati nekako paralelno s krajem posljednje faze mlađeg neolita u ovim krajevima, neposredno pred invaziju kostolačke, a zatim vučedolske kulturne grupe u centralnu Bosnu. Za takvo rješenje govori i kratkotrajnost ovog, neolitskog horizonta na Debelom brdu i sam njegov gradinski položaj, a i neki drugi momenti o kojim, bez detaljnije analize materijala s nekih drugih nalazišta ne bi imalo svrhe raspravljati.*

Ostaje još nedovoljno razjašnjen fragment cilindričnog keramičkog objekta na sl. 7. Ako ga shvatimo kao butmirski element, njegova pojava u ovom kulturnom kontekstu ne bi, sama po sebi, izazivala veću teškoću, s obzirom na lisičićko-butmirsku etničku i kulturnu koegzistenciju i saživljavanje do kojih je u ovom periodu u centralnoj Bosni došlo. Problem je hronološke prirode — kako pokazuje stratigrafija u naselju Obre II, upravo u ovoj, trećoj fazi, paralelno s preovladavanjem lisičićkih elemenata, iščezli su klasični butmirski spiraloidni motivi, pogotovu fina plastična spirala.²⁹ No, kako nam je iz ove faze Debelog brda (bez obzira na njenu kratkotrajnost) sačuvano toliko malo materijala da je s teškom mukom bilo moguće odrediti njenu kulturnu pripadnost i približno mjesto na hronološkoj ljestvici, ne treba ni tražiti neko rješenje pod svaku cijenu. Zadovoljimo se konstatacijom da i ovaj objekt pripada najstarijoj, predvučedolskoj fazi naselja na Debelom brdu, fazi koja nam je poznata samo u najosnovnijim konturama.

REZIME

Autor je još jednom postavio pitanje nastanka praistorijske naseobine na Debelom brdu, na južnoj periferiji Sarajeva. Poznato je da je ovo naselje trajalo tokom čitavog bronzanog i željeznog doba, a nastavilo je život i u doba rimske vladavine, pa i u ranom srednjem vijeku. Isto je

²⁷ up. A. Benac, Obre II, GZM NS XXVI, 1971, str. 169.

²⁸ Ibid. str. 140.

²⁹ Ibid. str. 135.

tako već prije ustanovljeno da najstariji kulturni horizont koji se može pouzdano odrediti pripada kasnom eneolitu i to vučedolskoj kulturnoj grupi. Pznati su bili i neki kameni artefakti (sjekire, nožići, strugalice) koji su ukazivali na mogućnost da je prije vučedolskog, postojao na ovom lokalitetu i nešto stariji, neolitski horizont. Njegovo hronološko mjesto i kulturna pripadnost nisu, međutim, bili određeni.

Među nepublikovanim materijalom s ovog nalazišta našao se i dio jedne tipično neolitske sjekire kalupastog tipa, (Sl. 1) izrađene od lakog kamena (magnezita), što povećava vjerovatnost postojanja jednog horizonta iz mlađeg neolita. Pored toga, dva ranije objavljena (sl. 2 i 3) i jedan dosad neobjavljeni keramički fragment (sl. 4) pokazuju srodnost sa hvarsko-lisičićkom kulturnom grupom. Autor prema tome zaključuje:

1. Na Debelom brdu postojao je horizont mlađeg neolita koji pret-hodi osnivanju naselja vučedolske kulturne grupe.

2. Osnivači tog, najstarijeg naselja na ovom lokalitetu pripadaju istom onom talasu doseljenika sa juga (iz Hercegovine) koji su krajem neolita u većem broju naselili i neke dijelove južne i centralne Bosne, promijenivši znatno kulturnu fizionomiju nekih naselja butmirske grupe, kao što je to u svojoj studiji »Obre II« pokazao A. Benac. U to vrijeme neolitsko naselje u Butmiru, u Sarajevskom polju, po svoj prilici više nije postojalo. Neki odnos prema butmirskoj kulturi pokazuje, ipak, cilindrični keramički predmet (sl. 7) koji takođe pripada najstarijem horizontu naselja na Debelom brdu.

R É S U M É

L'auteur a encore une fois posé la question sur la formation de l'habitation préhistorique à Debelo brdo, dans la banlieue au sud de Sarajevo. Il est notoire que cette colonie vivait au cours des âges du bronze et du fer, et qu'elle a continué d'exister à l'époque du règne des Romains, et même au début du Moyen âge. On a également constaté auparavant que l'horizon culturel le plus ancien qu'on puisse déterminer appartient à la fin du néolithique, et plus précisément au groupe de Vučedol. Encore d'autres artefacts en pierre étaient découverts (haches, petits couteaux, racloirs), qui singalaient la possibilité qu'avant l'horizon de Vučedol, un horizon plus ancien (néolithique) existait sur cette localité. Sa place chronologique et son appartenance culturelle n'ont cependant pas été déterminées.

Parmi le matériel non publié, provenant de ce site, on a trouvé la partie d'une hache typique du néolithique, du type dit »Schuhleistenkeil« (fig. 1), fabriquée en pierre légère (magnésite), ce qui augmente la probabilité de l'existence d'un horizon de la première partie du néolithique. A part cela, deux fragments déjà publiés (fig. 2 et 3), et un fragment céramique pas encore publié (fig. 4), montrent la similitude avec la groupe du culture de Hvar-Lisičići. Par conséquent, l'auteur conclut:

1. On existait à Debelo brdo l'horizon du néolithique recent qui précède la formation de l'habitation du groupe de Vučedol.

2. Les fondateurs de cette l'habitation la plus ancienne sur cette localité, appartiennent à cette même vague des immigrés du sud (de l'Herzégovine) qui ont, dans un grand nombre, peuplé, vers la fin du néolithique, certaines régions centrales et au sud de Bosnie, changeant considérablement la physionomie culturelle de certaines agglomérations du groupe de Butmir, comme s'est décrit dans l'étude »Obre II« de A. Benac. A cette époque, l'habitation néolithique de Butmir n'existait probablement plus. Une certaine relation se voit quand-même, d'après l'objet cylindrique en céramique (fig. 7), qui appartient également au plus ancien horizon de l'agglomération à Debelo brdo.